

***Etla, Noetla, Nompot i Vinalapó*, quatre topònims valencians meridionals que s'han transformat modernament, en l'*Onomasticon* de Coromines**

Brauli Montoya Abat
Universitat d'Alacant

L'extensa aportació de l'*Onomasticon Cataloniae* de Coromines fa que el seguiment al detall de molts topònims done com a resultat algunes crítiques al mestre. Això no obstant, Coromines té el mèrit d'haver encetat un camí que pocs hagueren gosat trepitjar. Hem de reconèixer-li, doncs, la valentia d'haver-se enfrontat amb tota mena d'etimologies toponímiques i d'haver-nos invitat, així, a continuar la seua recerca. En el present treball examinarem l'anàlisi que fa de quatre topònims valencians meridionals que han canviat de forma des que els coneixem fins ara, la qual cosa ha significat una dificultat afegida al tractament normal en l'*Onomasticon*. A la figura 1 podem veure situats sobre el mapa aquests quatre topònims.

Figura 1. Els quatre topònims objecte de recerca en les seues formes més antigues (*Etna, Noetla, Nompot* i *Vinalapó*) dins el context històric de l'època foral valenciana.

1. D'Etna i Noetla a Elda i Novelda

Els dos topònims primers, que corresponen als dos nuclis urbans actuals més grans del Vinalapó Mitjà, Coromines els estudia junts al volum V de l'*Onomasticon* (1996: 476-477) en establir un lligam etimològic entre ambdós. *Elda* el fa venir de l'àrab *Ael-la* (a través d'*Ayél-la, Ayäl-lo* i *Ayāla*), que significava 'argelaga'. Seria el mateix origen que dona lloc als noms d'*Aielo* (*de Malferit* i *de Rugat*) a la Vall d'Albaida. Pel que fa a *Novelda*, Coromines l'interpreta com un compost d'Elda amb l'adjectiu precedent *nova* i el posa en relació amb *Novetlè* (la Costera) en base al supòsit que els moros d'Elda

emigrarien a Novelda i a Novetlè. La diferència formal entre *Elda* i *Novelda*, per una banda, amb el grup *-ld-*, i *Novetlè*, amb *-tl-*, respondria al fet que

en fonètica castellana *l-l* o *tl* es torna normalment *ld* (*molde, pildora*, etc). I ja hem vist que són *Etila*, *El·la* i *Novel·la* les formes freqüents en les citades mencions antigues.

Però per què mantindria *Novetlè* el grup geminat *-tl-* mentre que *Elda* i *Novelda* no ho farien? Per a Coromines les dues localitats del Vinalopó Mitjà evolucionarien

conforme a la fonètica castellana: gens estrany perquè aquí [la comarca de Novetlè] Castella no hi arribà mai i és més lluny del límit de llengües.

L'*Onomasticon* aporta alguns exemples de les variants antigues d'*Elda* i *Novelda*, les unes amb grafies que palesen una pronúncia geminada (*-tl-* o *-l-l-*), que serien les genuïnes per tant, i les altres amb la grafia *-ld-*, suposadament castellanitzada (vegeu el quadre 1).

Variants catalanes (amb geminació)	Variants castellanitzades
<i>Etila, El·la</i>	<i>Elda</i>
El·la: <i>Llibre dels Fets</i> , 1274-76, 1315. El·la: 1315. El·la: segle XIV. Etila: <i>Crònica</i> (1366) i <i>Privilegis</i> de Pere el Cerimoniós.	Elda: Consell de d'Oriola, 1331 (document en català). Elda: 1600, 1609 (document en castellà).
<i>Noella, Novel·la</i>	<i>Novelda</i>
Noella: 1252 (doc. en cast. referent al regne de Múrcia dins Castella). Novel·la: 1315. Novel·la: 1328. Novel·la: <i>Crònica</i> de Pere el Cerimoniós, 1366. Novel·la: segle XIV.	Novelda: 1330 (Don Juan Manuel, document en castellà). Nevelda: 1600 (document en castellà). Novelda: 1609 (document en castellà).

Quadre 1. Variants antigues dels noms d'Elda i Novelda que replega l'*Onomasticon*.

Com podem observar, la majoria de casos antics que cita Coromines són de formes genuïnes, i els més tardans (fins a 1600-1609) són de les formes que ell considera castellanitzades. Però n'hi ha un, el d'*Elda* de 1331, que contradiria la hipòtesi corominiana atès que presenta una forma "castellanitzada" en un document oficial en català d'una època en què no hi ha influència castellana. En canvi, encaixaria en la hipòtesi el cas de *Novelda* de 1330 perquè prové d'un text en castellà. Fet i fet, seria una excepció, la d'*Elda* de 1331, que confirmaria la regla. Ara bé, Coromines no maneja una documentació exhaustiva que ens permeta verificar la seua hipòtesi. Nosaltres tampoc no disposem d'aquesta exhaustivitat però, almenys, podem intentar aproximar-nos-hi ampliant les fonts documentals on apareixen *Elda* i *Novelda* en època foral, això és, fins la data d'abolició dels furs (1707), en què el castellà substitueix el català com a llengua oficial al Regne de València i ja només trobem les formes amb *-ld-* (quadre 2).

Segles	<i>Etla, El·la</i>	<i>Elda</i>	<i>Nuel·la, Noetla, Noel·la, Novel·la</i>	<i>Novelda</i>
XIII	Etla: 1		Nuel·la: 1	
XIV	Etla: 28 El·la: 22	Elda: 9 (5 en textos en català, 3 en llatí, 1 en castellà)	Noetla: 4 Noel·la: 3 Novel·la: 20	Novelda: 2 (1 en català, 1 en castellà)
XV	Etla: 3 El·la: 2	Elda: 7 (en textos en català)	Novel·la: 1	Novelda: 3 (en textos en català)
XVI-XVII (fins 1707)		Elda: sempre (en textos en català)		Novelda: sempre (en textos en català)

Quadre 2. Variants d'Elda i Novelda en fonts diverses d'època foral.

Aquesta recopilació més àmplia ens indica que les formes actuals *Elda* i *Novelda* (castellanitzades segons Coromines) són exclusives a partir del segle XVI, encara que apareixen en textos en català, i que en el segle XV ja comencen a predominar sobre les formes més antigues (les genuïnes segons Coromines). En canvi, en el XIV les que dominen són les formes amb geminació (*Etla*, *Noetla*, etc) i en el XIII, són exclusives. Vegem-ho gràficament a la figura 2.

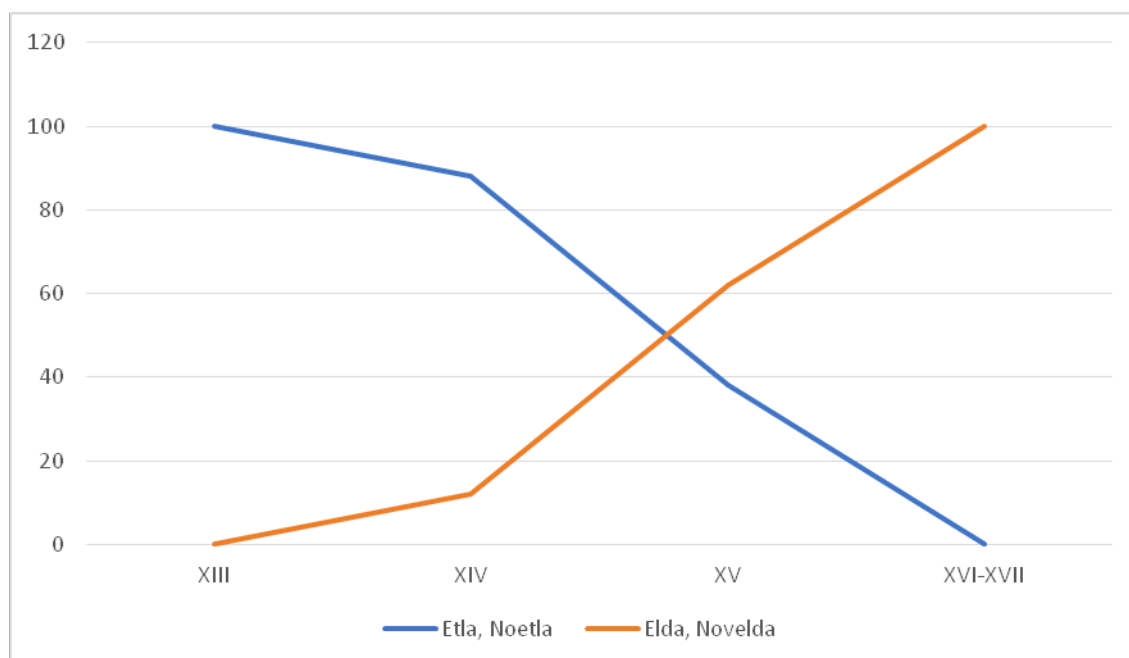

Figura 2. Evolució dels usos de les formes antigues i actuals dels topònims *Elda* i *Novelda*.

En principi, aquesta evolució dona la raó a l'explicació de Coromines basada en la castellanització, la qual hauria consistit en una dissimilació de la pronúncia geminada de [ll] seguint el model de *cel·la* (català) / *celda* (castellà), aplicat, respectivament, a *Etla* i *Noetla*, que passen a *Elda* i *Novelda*. Emperò, la forma més antiga que trobem de *Novelda*, citada al mateix *Onomasticon*, és amb geminació i apareix en un text castellà

(*Noella* quadre 1) i en català tenim formes evolucionades amb dissimilació en *-ld-*, com *aldarull*, que prové de *hallehuia*, amb geminació. I tampoc no és estranya en català la seqüència consonàntica *-ld-* en mots com *baldar*, *baldufa*, *calda*, *falda*, *soldat*, etc., així com en els arabismes *alcalde* o *aldea*. És a dir, tant hi ha raons per a fonamentar el castellanisme d'*Elda* i *Novelda* com la seua genuïnitat. Ara bé, un tret indiscutible que posseeixen les formes modernes d'aquest parell de topònims amb l'aplec *-ld-* és la seua "valencianitat". I això per tres motius: un d'històric, un de dialectal i un d'específicament toponímic. El primer es basa en les variants antigues del mot *balda*: *bal·la* ("de la *bal·la* [...] ni forrellat"), i la seua variant *baula* ("sentia tancar la cambre [...] ab *baula*"), habituals a Catalunya i Mallorca en els segles XIV i XV; en canvi, al País Valencià passà a *balda* ja en el segle XV: "...*balda* en la porta" (*Tirant*), "...*baldes* en la finestra" (*L'Espill*). El motiu dialectal (actual) seria l'evolució valenciana meridional de les geminacions en mots patrimonials com *ametla* (> *amelda*), *guatla* (> (*g*)*ualda*) o vetlar (< *veldar*). I el tercer motiu seria el dels topònims valencians que contenen *-ld-*, començant pel nom del municipi d'*Aldaia* i acabant per molta toponímia menor on són presents els elements no genèrics com *Albelda*, *Baldoví*, *Calderona*, *Calduc*, *Dualde*, etc.

Per tant, sembla que podríem estar davant d'una evolució singularment valenciana ja des d'època clàssica (segle XV), potser afaiçonada pel castellà –o més aviat per l'aragonès–, que hauria fet triomfar en català l'aplec *-ld-* en mots com *balda*, que és la forma normativa hui, a més de fer-ho en altres mots de caire general en el català actual (*alcalde*, *falda*, etc), i que hauria contribuït a fer decantar-se, a partir del segle XV, les variants toponímiques antigues d'*Elda* i *Novelda* per les vigents actualment.

2. De *Nompot* a *Mon(t)fort*, i d'ací a *Monforte*

El municipi de Montfort ha tingut encara més variació del seu topònim major que els dos que acabem d'examinar ja que la primera forma coneguda per a referir-s'hi, *Nompot*, és prou diferent a l'actual i, a més, totes dues formes han viscut canvis de caire administratiu i polític. Coromines diu que el primer nom és preromà i el posa en relació amb *Nonasp*, del Baix Matarranya, i *Nuncarga* (Peramola, Alt Urgell) a partir de l'element inicial de la composició (*non-*, *nun-*). Segurament, no per casualitat, al costat de Montfort es troba *Asp*, municipi format només amb el segon component de l'aragonès *Nonasp*. I tampoc no deu ser casualitat que un altre topònim de l'Aragó no gaire llunyà d'aquest darrer siga *Casp*. El volum V de l'*Onomasticon* (1996: 472) hi dedica més d'una columna de les seues atapeïdes pàgines a traure'n l'entrellat a partir de l'ibèric i el basc. El nostre interès, però, s'encamina als esments medievals de *Nompot* en fonts cristianes, que també aporta Coromines i que ara presentem ampliat:

Yo, don Alfonso, por la gracia de Dios Rey de Castiella (...) a todos los pobladores de la villa de Alicante (...) doles et atórgoles que hayan por aldeas et por sus términos Noella et Aspe el Viejo et Aspe el Nuevo et Nompot et Agost et Busot et Aguas. (...) poblamos de cristianos la villa de Alicant (...) et mandamos partir entrellos todos los heredamientos de que y havie en Alicant, e en Aguas, e en Busot, e en Agost, e en Nompot, que les havíamos dado por términos. (Libro de Privilegios de Alfonso X el Sabio a la Villa de Alicante, 1252-1258; apud Del Estal, 99-102)

E altre dia anam-nos-en a *Nonpot*, que és aldea de Alacant, e en l'altre dia entram en Alacant e aquí ordonam nostra companya. (...) E de Villena venguem-nos-en a *Nonpot*, e de *Nonpot* a Elx. (*Llibre dels feits del rei en Jaume*, caps. 415 i 433; apud Soldevila, 428, 442)

Nompot també apareix com a antropònim en aquells primers temps de la conquesta cristiana, concretament en els repartiments de Múrcia, aleshores capital del regne al qual pertanyia la nostra població:

Aparicio de Nompot tiene en Benihaye xxxii taffullas et d'alvar xx taffullas, que son vi alffabas et media. (...) Et cayó a Domingo Perez, fijo de Aparicio de Nompot, en su linde del regadio ix cuerdas de cada costado. (3a i 4a particions, 1266-1270; apud Torres Fontes, 127)

Et otrossí, diemos a don Aparicio de Nompote et a dos sus fijos, la torre de Petrayra con sus casas, que fue del Rey moro, con ix yugadas de boyes a anno et vez, que es en el campo de Cartagena. (5a partició, 1272-1273; apud Torres Fontes, 233)

Fixem-nos que en la cinquena partició el nom apareix amb una *-e* de suport (*Nompote*) que encaixa més en un text en castellà. En canvi, en les particions anteriors i en el *Libro de Privilegios de Alfonso X*, elaborat també sota administració castellana, no hi ha cap adaptació. Potser el cognom, de més ús entre persones que no vivien en la localitat en qüestió, comença a mostrar-se castellanitzat en els textos més tardans del segle XIII, però el topònim sembla que es manté en la seua fesomia originària. Si més no, els textos del segle següent, quan *Nompot*, a l'ensems que la resta de l'actual sud valencià (vegeu la figura 1), s'incorpora al Regne de València, sempre presenten la forma del topònim sense aquesta *-e* epentètica:

e trobé en lo loch de *Nompot* bona força e bela que'ls hòmens del loch han feyta. (Guillem Senesterra, inspector dels castells dellà Sexona, 1331; apud Ferrer i Mallol, 189)

l'alcàcer o castell de *Nompot*. (El Consell d'Oriola al rei Alfons el Benigne, 1331; apud García Soriano, 172)

in locis et terminis de Azp et de Nompot. (Pere el Cerimoniós al governador "dellà Sexona", Barcelona 1370; apud Cabezuelo 1991, 188)

per hòmens del loch de *Nompot*. (El Consell de València, 1379; apud Cabanes, 132)

A voltes hi fa acte de presència alguna variant, com ara la que empra Ramon Muntaner a la seua *Crònica* (1325-28): *Nampot* (cap. 188). Aquesta forma presenta un canvi fònic que ajuda a la hipòtesi etimològica que construeix Coromines (1996: 472) per a explicar el pas de *Nompot* a *Montfort*, encara que el nostre autor no utilitza aquest recurs:

La *p* de *Nompot* ja revela que no pot venir de l'àrab. És clar que *Nompot* era una forma del llenguatge pre-islàmic que havia sobreviscut a bastants segles de dominació musulmana. Com que l'àrab no posseeix el so de *p*, per això en progressar l'arabització, hi alteraren la *p* en *f*; però com sigui que **Nonfot* tampoc no tenia estructura aràbiga, i en canvi hi ha, en massa, els participis aràbics en *mo-* i *ma-* una forma *mānfot*, sí que sembla un participi passiu del tipus més corrent. Aviat degué aparèixer aquesta variant: en la documentació veiem les formes intermèdies *Nompote*, *Monfot*, i en fi *Monforte*; ajudant-hi una etimologia popular que acabà per donar-li aspecte ben romànic.

L'explicació corominià dona satisfacció a la substitució de la [p] per la [f] en adaptar el nom preislàmic de *Nompot* a la llengua àrab, el resultat del qual seria

(*N/M*)*onfot* o (*N/M*)*anfot* entre la població arabòfona. Però no explica com és que els cristians, que coneixien en el seu sistema fònic tant la [p] com la [f], no adopten una d'aquestes dues formes, que serien les que es trobarien en conquerir el poble, i “recuperen” la forma prèvia al pas per la llengua àrab: *Nompot*. Com és que els arriba a pesar de la interrupció de segles sobre l'herència lingüística anterior? Aquest és un dels dos enigmes que deixa plantejats la hipòtesi de Coromines. L'altre és el de l'etimologia popular que suposadament intervé per a donar el resultat final, *Monforte* (en castellà, la llengua actual de Montfort): ‘Mont+fort’ (‘fortificació en un tossal’)? O directament es va prendre del prestigiós cognom d'origen francès *Montfort* (Simó de Montfort, 1164-1218) a partir d'una semblança merament formal?

Arribats en aquest punt, és el moment d'assistir a uns fets històrics que trasbalsaren la vida de Montfort. A mitjan segles XIV, se suscita una guerra entre les corones d'Aragó i Castella (la “dels dos Peres”, 1355-1369), que el germà del rei, l'infant Ferran, que era senyor de la localitat, aprofita per a independitzar-la de la seua capital municipal, Alacant, i canviar-li el nom, que passa de *Nompot* a *Monfort*. En conseqüència, durant la contesa bèl·lica, empra en els seus escrits el nou nom de la que acaba de nomenar “vila” (1357):

(...) rebem vostra lletra per vos tramesa per l'honrat Francés Miró, vostre missatger, sobre los hòmens de a cavall que nos manaven estar en *Monfort*, en Elig y en la Daia. Y enteses les coses en aquella escrites y lo que el dit missatger nos dix de part vostra, vos responem que us tenim a servici per ço que així ho havets ordenat y així us tenim per excusats, ço és, de trametre cavalls a *Monfort*. (*apud* Bellot 1622: I, 51)

Pere el Cerimoniós, acabada (i guanyada) la guerra (1369), castiga la localitat a tornar a dependre d'Alacant i a recuperar el seu nom antic:

L'alt infant En Ferrando, frare nostre, qui Déus perdó, de qui era la dita vila e castell, per ocasió de la guerra, en cas no legut, feés vila del dit loch de *Nompot* e'l separàs de la dita vila d'Alacant de nom e jurisdicció e contribució. (...) Per aquesta nostra sentència (...), declaram lo dit loch de *Nompot* ésser e romanir en per tot temps aldea e terme d'Alacant, e de jurisdicció e contribució de la dita vila, com axí antigament sia estat acostumat, ab aquell nom mateix que hagué ab antich. (*apud* Cabezuelo 1995: 251)

I per què el canvi de nom? Era una preferència de l'infant Ferran com a senyor territorial? Ho era dels habitants de la localitat? Enlloc no se'ns justifica. Però això sí que ens fa sospitar que *Montfort* no era sentit com una evolució de *Nompot* sinó com un altre nom que adoptava el poble per a significar la seua emancipació municipal. És a dir, que no caldria explicar *Montfort* a partir de *Nompot*, com fa Coromines, sinó que el nou nom hauria estat una importació, com hem insinuat (potser a partir de l'heroi francès esmentat, Simó de Montfort?); això sí, amb la mínima base d'una semblança fonètica (la seqüència de dues síl·labes similars). Però què devia molestar de *Nompot*? Havia esdevingut un nom tabú per algun motiu? La semblança fonètica entre *Nompot* i *Montfort* ens porta a pensar en altres semblances: *Nompot* equival fonèticament a *No em pot* [no·m 'põt]. Quant a la forma arabitzada *Nomfot*, que podia haver arribat també als cristians, sonaria pròxima a *No em fot* [no·m 'fõt]. En ambdós casos la rivalitat dels pobles veïns podria haver dut a la burla despietada (*El poble que no pot /...no em fot...*).

El cas és que després de l'episodi del canvi de nom a *Montfort* i el retorn al vell (*Nompot*) durant els decennis centrals del segle XIV, a partir dels primers decennis del XV observem un nou canvi: el cronista oriolà mossèn Bellot (1622), per a referir-se a la

localitat, usa *Nompot* fins a 1410 i, en el fet següent en què torna a citar-la, de 1420, passa a usar *Montfort*:

[1410] *Y porque en tal tiempo convenia que la tierra estuviese pacifica, enviaron a la Val a Francés Rius para que bien aviniese a don Pedro Maza con la Universidad de Nompot.* (v. I, p. 229)

[1420] *Y a las villas de la Gobernación que para el mismo día se juntasen en Monfort. (...) Y a los de la Gobernación y Marquesado escribieron la siguiente carta: Als molt honorables y molt savis senyors los justicia, jurats, consell y homens de les viles de Alacant, Elig, Vilena, Saix, Biar, Monfort y Guardamar. De nós, los Justicia y Jurats de la vila de Oriola, salut y honor. Ja sabets com, per lletra del Subrogat de Governador y Consell de aquesta vila, sots estats consultats y certificats que per a huy divendres, data de la present (...) fóssets junts per a anar contra la vila de Novelda.* (v. I, p. 289-290)

Ni Bellot ni cap altre historiador posterior no ens aclareixen què ocorre entre 1410 i 1420 per a fer alçar el càstig de Pere el Cerimoniós de no poder usar aquest nom. Això sí: el càstig de dependre d'Alacant va seguir vigent durant alguns segles més. Així que des d'aquell moment *Mon(t)fort* esdevindrà el nom habitual de la localitat (oficial?) i ja no tornarà a aparèixer *Nompot* més que com un nom alternatiu o antiquat:

Monforte, otrosí llamado Nompot. (1600; *apud* Coromines 1989-1997: v. V, 471)

Monforte o Nomporte, (como pronunciavan los antiguos) llega a docientas y treynta [cases], de Christianos viejos: y tiene por señor a su Magestad. (Escolano, 78)

Independentment de l'epèntesi de la *-e* en textos en castellà, que adapten el nom a aquesta llengua, i de la barreja entre els dos noms que suposa *Nomporte*, durant el segon decenni del segle XV *Montfort* arriba per a quedar-se per sempre més:

Senyor molt excel·lent, a la vostra reyal magestat, humilment expon Taher Alazarach, moro vassall de vostra magestat en lo loch de *Monfort*, situat en la Vall de Elda, del Regne de València, terme e aldea de la vostra vila de Alacant, en nom de síndich e procurador de les aljames, vehins e pobladors de la moreria del dit vostre loch, que de poch temps ençà en lo dit loch se és hedificada una bella moreria. (Concessió de la moreria de Monfort, 1459; *apud* Guinot, 674-678)

Durant els segles següents el nom de *Montfort* queda fixat i desapareix el nom antic de la localitat:

Dich yo, Christòfol Aguirre, altre dels escrivans de la Cort de la Governació de la ciutat d'Alacant (...) dels senyors jurats del lloch de *Monfort* per mans del senyor Miquel Urgellés... (Arxiu Municipal de Montfort, 1575)

Compte fet y pres a Lluís Miralles, notari, Clavari del Consell del any 1620, lo qual fonch pres per Juan Miralles, regent de Justicia, Francés Pujalt y Miquel Pujal, Jurats de la universitat de *Monfort* en vint dies del mes de denbre, any 1620." (Arxiu Municipal de Montfort, 1620).

Jo, Damià Sirvent, llaurador de la present universitat de *Monfort*, vehí e habitadriu, estant malalt en lo llit de greu malaltia corporal, après i detengut, de la qual tem morir, estant emperò en mon bon señy e íntega memòria... (Arxiu Municipal de Montfort, 1686)

Lo que no ha executado el lugar de Monforte (...) señalar a Monforte el término correspondiente (...) primero el lugar de Monfort (...) y camino real que va de Alicante a Monfort (...) vezantes (...) opuestas al de Monfort (...) camino que va a Monfort y Novelda (...) vezantes a Alicante y Monfort (...) vezino de Monforte (...) concurrencia a Monfort (...) y las del norte al de Monfort (Amojonamiento, 1775; apud Dueñas 1997: 140-141)

Com veiem, el nom és sempre *Monfort* (sense la *-t-* intermèdia, que s'elideix perquè no hi sona mai), el qual penetra ben endins del segle XVIII, molts anys després de l'abolició dels Furs del Regne de València i, per tant, de la prohibició del català com a llengua oficial en 1707 (Montoya 2012). Efectivament, en el darrer fragment, de 1755, que és aquell en què la localitat esdevé per fi municipi independent i se la dota d'un terme municipal propi, veiem alternar en un mateix document *Monfort* i el seu correlat castellanitzat *Monforte*, a pesar que el text està redactat en castellà i que la població devia trobar-se en un procés avançat de castellanització (Montoya 1986).

Però el municipi de Montfort no clou aquí la seua història de canvis denominatius. El 1916, un decret del govern espanyol que pretén evitar les confusions entre noms de municipis, dictamina que se li afegisca un determinatiu i tria el de “la Rambla”, que és el nom que rep allí el curs d'aigua principal que travessa el terme. Aquest afegitó dura poc perquè l'Ajuntament no l'accepta i sol·licita el canvi per “el Cid”, en al·lusió a l'accident orogràfic principal que ocupa el seu terme, el qual rep el nom –afig l'acta municipal corresponent– “*porque el invicto Rodrigo Díaz de Vivar, apellidado el Cid Campeador, durante algún tiempo se guareció en él*” (Arxiu Municipal de Montfort, 1916). Així que l'únic nom oficial que rep actualment el municipi és *Monforte del Cid*, si bé l'ús habitual dels seus habitants autòctons –castellanoparlants– és el de *Monforte* i el dels seus veïns catalanoparlants és el de *Montfort*, tots dos sense afegitons d'acord amb la tradició valenciana des del segle XV.

3. De *Vinalapó* a *Vinalopó*

El nom d'aquest riu és molt recent ja que no el trobem documentat fins a la fi del segle XVIII, en què obtenim la primera menció en l'obra del botànic Cavanilles (1797), qui transcriu el nom com a *Vinalapó*. A mitjan segle següent, el geògraf Madoz torna a esmentar la mateixa forma, amb una *-a-* en la penúltima síl·laba. Finalment, a les darreries del segle XIX apareix el nom tal com el coneixem a dia de hui: *Vinalopó* (P. Ibarra, 1895, *Historia de Elche*). Ara bé, ni *Vinalapó* ni *Vinalopó* han estat les formes tradicionals per a designar el riu als pobles riberencs, que s'hi han referit simplement com a *el Riu* o *el Río* (a Elda, per exemple) o *la Rambla*, com és habitual a les localitats més al sud, com ara Novelda o a Elx, i com acabem de comprovar en el cas de Montfort.

Coromines (1997: v. VIII, 73-74) proposa com a etimologia *Ibin* ('fill') o *bina* ('casa') més *labbûn* ('comerciant de llet'): *Ibin al-labbûn* o *bina al-labbû*, que atribueix al *Pla del Vinalopó* (Bocairent, la Vall d'Albaida), un prat on pasturen les vaques. La doble consonant *bb* passa a *p* en mots d'origen aràbic; de *lapó* passa a *lopó* “potser en àrab morisc (...) ajudant-hi l'assimilació a la vocal i les consonants següents”. Pot ser nom “híbrid àrab-mossàrab format amb *Ibn* i un derivat de *lupus* com ho són Benilloba, Benillup i el mall. Llubí”. Respecte a l'extensió del topònim en poblacions al sud de

Bocairent, l'*Onomasticon* el resol fàcilment: “Com molts noms de rius (...), es propagaria aigües avall”.

Les alternatives a l'etimologia corominià d'aquest riu discrepen de la del mestre. Rosselló (48-49) i Bernabé (29-30), que recullen les propostes d'altres autors i les pròpies, identifiquen els dos components que formen part del nom (*vina-* i *-lopó*) amb els mots del llatí hispànic *pinna* ('penya') i *lopo* ('llop'), que donarien *Pinna de Lopo* ('Penya del Llop'). Però en quin punt prop del riu hi ha una penya o un cim muntanyós ben visible com per a donar nom a tot el riu? Segons Rosselló, “*al-* 'Udri hauria donat una «roca del Llop», devers Santa Pola: massa fantasia per a una rambla insignificant.” Ara bé, la fantasia no seria pel fet que el riu/rambla tinga un cabal ridícul sinó perquè ni a Santa Pola no hi ha cap penya destacable ni aquest curs d'aigua desemboca en aquesta localitat ja que el seu pobre cabal s'exhaureix –si més no, actualment– al paratge del Fondo d'Elx a pocs kilòmetres d'assolir el mar (figura 3).

Figura 3. Recorregut actual del riu Vinalopó.

En canvi, Bernabé (30) situa aquest punt aigües més amunt, on sí que trobem una penya en condicions de rebre l'apel·latiu en qüestió:

Es posible, y esto se presenta aquí con valor de una pura hipótesis, que una peña que domina todo el valle de Elda y el río en su paso por ésta quizá podría ofrecer una solución al enigma del nombre del río: la montaña del Cid, ubicada en la Sierra del mismo nombre y que es perfectamente visible, dada su altura, desde cualquier punto de la zona. Como todo aquél que la haya contemplado conoce, su parte superior tiene una forma muy particular: la de una inmensa cabeza de lobo, perfectamente distinguible si se contempla desde el valle. ¿Sería ésta la 'Peña del Lobón' que daría nombre al río? Para insistir en esta denominación hay que recordar, además, la presencia de la zona de "La Lobera", que circundando el valle frente al Cid, se encuentra a la izquierda del monte.

Efectivament, la Cilla de la Serra del Sit, també dita la *penya* del Sit, seria la millor opció per a haver rebut el nom de *Vinalopó* ja que, vista des de la banda oposada de la vall d'Elda, per on circula el riu, la imaginació ens fa veure-hi el cap d'un llop, amb les orelles als costats, sobreeixint-li, i el nas enmig. El llom de l'animal vindria representat per la resta de la serra, que s'estén a ponent (figura 4).

Figura 4. La Serra del Sit, amb la Cilla, o *penya*, a l'esquerra.

Si observem un llop gitat en la mateixa posició, on el seu cap seria la penya, ens ve aquesta imatge de la Serra del Sit (figura 5).

Figura 5. Llop gitat en la neu.

Ara bé, com expliquem que en una època molt reculada, segurament anterior a la conquesta aràbiga, un orònim deixara de designar el seu referent habitual (muntanyós) i esdevinguera un hidrònim, “baixant” a la vall, per a identificar el tram del riu que hi discorria? I més difícil encara: com es traslladaria després al naixement d'aquell curs d'aigua, a uns 50 km al nord, i deixaria després de designar la resta del riu? L'abandó de l'orònim en llatí hispànic (*Pinna de Lopo*) tindria una explicació a partir de la imposició d'un nom en àrab (*Sit* < *sidi* < *sayyid*) en època de domini musulmà. Aquest nou orònim (*Sit*) és el que coneixem en català almenys des de l'edat moderna. Però com és que *Pinna de Lopo* passa a hidrònim? No tenia nom el riu? Són molts interrogants els que planteja aquesta hipòtesi de Bernabé, que, recordem-ho, ell proposa amb totes les prevencions del món; tanmateix, és una hipòtesi que no deixa de ser suggerent.

Obres citades

- Bellot, P. *Anales de Orihuela*. Ed. de Juan Torres Fontes. Murcia, Alacant: Real Academia Alfonso X el Sabio/Instituto Juan Gil-Albert, 2001 [1a edició 1622].
- Bernabé, L. “Notas para la toponímia árabe de Elda y Petrer.” *Revista del Vinalopó* 2 (1999): 27-31.
- Cabanes, M. L. *Correspondencia entre el “Consell” de Valencia y las tierras alicantinas en el siglo XIV*. Alicante: Institut de Cultura “Juan Gil-Albert”, 1995.
- Cabezuelo, J. V. *Documentos para la historia del Valle de Elda*. Alicante: Universidad de Alicante, 1991.
- . “Un caso fallido de segregación en el Medio Vinalopó a mediados del siglo XIV. La aldea de Nompot.” *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval* 9 (1995): 241-255.
- Coromines, J. *Onomasticon Cataloniae. Els noms de lloc i de persona de totes les terres de llengua catalana*. Barcelona: “la Caixa”/Curial, 1989-1997. 8 volums.
- del Estal, J. M. “Delimitación del término municipal de la villa de Alicante por Alfonso X el Sabio y Jaime II de Aragón (1252-1296).” *Item. Revista de Ciencias Humanas* 1 (1977): 96-109.
- Dueñas, Mª C. *Territorio y jurisdicción en Alicante: el término general durante la Edad Moderna*. Alicante: Instituto de Cultura “Juan Gil-Albert”, 1997.
- Escolano, G. *Década primera de la historia de Valencia*. València: Universitat de València, 1972 [1a edició 1610-1611]. 6 volums.
- Febrer i Mallol, M. T. *Organització i defensa d’un territori fronterer. La Governació d’Oriola en el segle XIV*. Barcelona: Consell Superior d’Investigacions Científiques, 1990.
- García Soriano, J. *Vocabulario del dialecto murciano*. Madrid: C. Bermejo, Impresor, 1932.
- Guinot, E. *Cartes de Poblament Medievals Valencianes*. Valencia: Universitat de València, 1991.
- Montoya, B. *Variació i desplaçament de llengües a Elda i a Oriola durant l’Edat Moderna*. Alacant: Diputació Provincial (Institut d’Estudis “Gil-Albert”; Assaig i Investigació/12), 1986.
- . “Els primers 80 anys de repressió lingüística institucionalitzada al Regne de València (1707-1787).” *eHumanista/IVITRA* 2 (2012): 1-20.
- Rosselló Verger, V. M. *Geografia del País Valencià*. València: ed. Alfons el Magnànim, 2004 [1995].
- Soldevila, F. *Les quatre grans Cròniques. I. Llibre dels feits del rei En Jaume*. Barcelona: Institut d’Estudis Catalans, 2008.
- Torres Fontes, J. *Repartimiento de Murcia*. Madrid/Murcia: Consejo Superior de Investigaciones Científicas/Escuela de Estudios Medievales/Academia “Alfonso X el Sabio” de Murcia, 1960.